

SOTSIALISTLIKUD JA POSTSOTSIALISTLIKUD URBANISEERUMISED

TAURI TUVIKENE, *UCLi geograafiateaduskonna doktorant*
MAROŠ KRIVÝ, *urbanistika professor, Eesti Kunstiakadeemia*

Tallinna linna – kohta, kus toimub XI Urbanistika ja linna- maastike konverents “Sotsialistlikud ja postsotsialistlikud urbaniseerumised: arhitektuur, maa ja omandiõigused” (8. – 11. mai 2014), mille puhul ilmub ka see U number – peetakse sageli postsotsialistlikuks. Arvestades selle poole sajandi pikkust ajalugu ühe nõukogude liiduvabariigi pealinnana, aga ka seda, kuidas linn on pärast Nõukogude Liidu lagunemist arenenud, on selline hinnang õigustatud. Alates 1991. aastast on Tallinn kogenud äärelinnastumist, segregatsiooni ja gentrifikatsiooni, arendanud välja keskse ärirajooni, mitmeid kaubanduskeskusi ja teisi autole orienteeritud arenguid, rakendanud kultuuri ja festivale taassünniks ja nii edasi. Kahtlemata on see suurendanud linna sarnasust Lääne-Euroopa linnadega ja eemaldunud sellest, kuidas linn oli korraldatud nõukogude sotsialistliku režiimi ajal. Ent hoolimata nendest protsessidest säilitab linn oma “sotsialistlike” jooni ning toodab radu ja arenguid, mis on päris ootamatud. “Postsotsialistlik linn” on keerukas nähtus. “Pärast 20 aastat muutusi...” – nagu kipuvad algama artiklid, mis käsitlevad postsotsialistlike linnu, mida meie selles numbris uurime Benjamini pilguga – on aeg mõtiskleda selle üle, mida “postsotsialistlik” tähendab.

Kas iga Kesk- ja Ida-Euroopa linn on “postsotsialistlik”? Kas “postsotsialism” on faas, mis möödub? Kas on linnu, mis on endiselt “sotsialistlikud”? Kas on linnu, mis on “postsotsialistlikud”, kuid ei asu Kesk- ega Ida-Euroopas? Kas iga arhitektuuriobjekt sotsialismiperioodist on “sotsialistlik”? Kas arhitektuur on “postsotsialistlik” vaid seetõttu, et see ehitati teatud ajaloohetkel? Ei, ei, jah, jah. Aga võiks ka olla “jah, jah, ei, ei”. See kõik sõltub sellest, kuidas “postsotsialismi” määratleda.

Kui “postsotsialismi” määratleda kui ruumiliselt ja ajaliselt piiratud olem, mis sisaldab nõukogude minevikuga linnu, siis kehtiks viimane arusaam. Kui “postsotsialismis” sisalduva “sotsialismi” all mõista ideed, mis on kõikjal maailmas mitmel moel avaldunud – kui mõtteliseks raamistuseks on transformatsioon, mitte üleminek – vastaks tõele esimene hinnang. Konverents ja U tahavad seada kahtluse alla juurdunud arusaama “postsotsialismist”, mis kinnistab selle mõiste regiooni ja ajalise perioodi. Seda tehakse kontseptuaalselt, märkides ära nende mõõtmete keerukaid piire, ent ka sel moel, et vaadatakse uuesti üle väärtushinnanguid, mis seostuvad “sotsialismi” ja “postsotsialismiga”. Konverents ja see

number arendavad väljakutse kolme temaatilise fookuse kaudu: arhitektuur ja linnaplaneerimine, omandiõigused ning maakasutus ja maastik.

Arhitektuur ja linnaplaneerimine

Paljud tänase arhitektuurilise ja planeerimisalase mõtlemise seemned külvati juba sotsialistlikul perioodil. Ajalooliselt kulges modernismi ja sotsialismi areng käsikäes. Ometi ulatuvad “postsotsialistliku postmodernismi” juured, kui võtta üks näide, juba 1970. aastatesse, kui mitte veelgi kaugemale. See tõstatab küsimuse, milline on suhe sotsialismiaegse arhitektuurilise teisitimõtlemissuhte ja postsotsialistliku arhitektuurilise peavoolu vahel. Mõnel puhul avastatakse tänapäeval uuesti sotsialistlikust perioodist pärit hoonete ja linnaplaneeringute väärtus. Mida täpselt väärtustatakse ja ümber hinnatakse: vorme või ideid? Millised sotsialistliku linnaplaneerimise ja arhitektuuri aspektid püsivad ja mida õppida (millistest?) kõrvale heidetud sotsialistliku linnaplaneerimise ideedest?

Oma artiklis esitab Łukasz Stanek loo sellest, kuidas sotsialistlikust Poolast eksporditi arhitektuuritööjõudu Aafrikasse ja Lähis-Itta. Raudsest eesriidest hoolimata navigeerisid Poola (post)modernistlikud arhitektid ja neid palganud suured riigifirmad üpris edukalt Esimese, Teise ja Kolmanda maailma vahelistes arhitektuuritoodangu kanalites. Täiendades Staneki geopolitiilist väljakutset ettekujutusele sotsialistlikust arhitektuurist, analüüsib Tauri Tuvikene 1970. aastate lõpus koostatud suuri teede-ehitusprojekte Tallinnas, ning toob välja sarnasused kapitalistliku Lääne motoriseeritud ühiskondade planeerimisstrateegiatega. Sarnaselt küsib Kaija-Luisa Kuriku tekst ja Kaur Marani fotoessee ajaliste nihetuste kohta Tallinna linnaplaneerimises, tuues välja viis näidet katkestustest, mis nõukogude aja lõpp on põhjustanud arhitektuurilistes elementides ja ansamblites. Nende kolme kaastööga suhestub hästi tsitaat Mati Undi klassikalise romaanist “Sügisball” (1979), mille on kahjuks jätnud enda varju tuim, laialt reklaamitud filmiversioon (2007) ja mis ise on inglise keeles praktiliselt kättesaamatu. Katkend väljendab Tallinnas 1960. aastatel rajatud elamurajooni Mustamäe fiktiivse arhitekti salajasi mõtteid, mis puudutavad progressi ja nostalgia, võrdsuse ja õnne küsimusi.

Omandiõigused

Üleminek riigiomandilt eraomandile on hästi tuntud jutustus postsotsialistlikust transformatsioonist. Kuigi kapitalismi areng kuulutas kõigile lootust, on see viinud ka ebavõrdsusteni. Näiteks Eestis loodi maaturul eraomandiõiguse uuestiloomise ning kasutus- ja omandihierarhia tagasipööramisega selsamal hetkel, kui heastati ebaõiglust, ühtlasi uusi konflikte ja ebavõrdsust. Kuigi silmapiirile on ilmunud uus postsotsialistliku aktivismi põlvkond, vaidlustatakse eraomandit valdavalt vaid juurdepääsu ja elustiili tasandil. Kogukonna ja avalike ruumide väärtust aktsepteerib suur rida tegijaid, kuid sageli jäetakse puutumata vastuolulisem omandi ja omandiõiguse teema. Mis on need igapäevased mehhanismid ja teaduslikud teooriad, mis omistavad omandiõigustele loodusseaduste tunnused? Millised on need vastumeelhanismid ja teooriad, mis tutvustavad omandi erinevaid teemasid: riik, avalikkus, ühisvara või kogukonnad? Millised on need teisenenud omandiõiguste mitmekesised ja ootamatud ilmingud?

Liina Siibi fotoseeria ja videokaadrid vaatavad ruumi omamise ja äratõukamise dialektikat nii, nagu see ilmneb naiste, enamasti vene keelt kõnelevate, igapäevases praktikas. Koos Triin Loksi kommentaaridega toob see kaastöö esile soolise ja etnilise ebavõrdsuse ühiskonnas, mis muudab oma sotsialistliku reaalsuse kapitalistlikuks reaalsuseks, kuid milles mõlemad ometi kõrvuti eksisteerivad. Maroš Krivýesitab lühikese valiku oma kunstiuurimuskult projektist “Uus värvikiht”, mis algas imestamisest selle üle, kuidas elamurajoonides maju kirkaste mustritega üle värviti. Käesoleva numbri jaoks süüvib tekstipõhine kompositsioon sellesse, mida võiks nimetada “valitsemiskunstiks värvi kaudu” – mitmetahuline individuaalsete erinevuste ja vanamoelise universaalsuse vastandamise protsess, nagu see ilmneb arhitektuuris ja urbanismis Kesk- ja Ida-Euroopa ja veel kaugemate piirkondade linnades.

Maakasutus ja maastik

Postsotsialistlikud maakasutuse ruumimustrid on kategorialeeritud, geoinfosüsteematiseeritud; postsotsialistlikud linnamaastikud on üles pildistatud, läbi kõnnitud ja räägitud. Kuid palju vähem on öeldud selle kohta, kuidas on moodustatud ja arendatud normatiivseid ideid õigest ja valest maakasutusest, inetutest ja kenadest maastikest. Millisel moel on väärtushinnangud struktureeritud sotsialistliku ja postsotsialistliku maakasutuse ja maastiku ümber? Kust pärineb praegune silmapaistev tähtsus, mida me omistame linna vaba aja funktsioonile, kust idee, et linnad peaksid olema kaunid ja nauditavad, või kust pärineb meie linnaruumi “maastikukujunduse” tajus? Maastike vaatamine tõstatab erinevate tootmisviiside ja representatsioonilaadide probleemi. Mida see tähendab, kui hüüatada, et tööstuslikus kaldapiirkonnas “ei ole

midagi”, et turuplats “seisab kasutult”; millised tagajärjed on sellel, kui neid kohti “arendamata” ja “potentsiaaliga” paikadeks klassifitseerida – sageli ühes ja samas lauses? Kuidas saab tühjus ise olla eraspekulatsioonide tööriistaks, takistades maa kasutamist demokraatlikumal moel?

Antje Heuer ja Stefan Rettich tõstavad need küsimused seoses mitmel pool Ida-Saksamaal ilmneva linnamaastike kahanemise probleemiga. Nad märgivad, et füüsilised maastikud on ühtlasi omandiõiguste maastikud, ning täheldavad, kuidas materiaalseid “sotsialistliku linna jäänukeid” võivad lunastada teised “sotsialistliku linna jäänukid”, see tähendab, avalikkusele suunatud planeerimisvormid. Francisco Martínez ja Jürgen Rendl tutvustavad oma käimasolevat etnograafiatöötuba, milles magistrandid uurivad Balti jaama turgu Tallinnas. Sõnastades töötoa tulemused võimaliku ettepanekuna intuitsioonivastaseks sekkumiseks, kujutavad autorid seda kohta “sipelgapesana”, mis on postsotsialistlike muutuste seismograaf. Raina Lillepõld esitab näiteid oma tööst urbanistika teadusstuudios, kus ta kirjeldas ja kaardistas Lenini ausammaste eemaldamist Eestis 1990. aastate alguses. Selles tekstis esitab Lillepõld lugejale paljastavad diagrammid, mis dokumenteerivad seda, kuidas ausammaste kunagised asukohad pärast nende eemaldamist hoolikalt ümber kujundati.

See U number on kollaaž eelnevalt avaldatud ja näidatud töödest, spetsiaalselt kirjutatud kaastöödest, vanematest avaldamata kirjutistest ja mõtisklustest käivate uurimuste üle. Rõhutatakse asjaolu, et see kollaaž võib ühest küljest olla täisväärtuslik mõttevahend, kuid teisest küljest hoiatada, et postsotsialistlik mõtlemine on sageli rahuldunud settinud ideede kokkukleepimisega, ent samas tuua esile ka seda, et see mõte ise on arhitektuurne, kujundatud ja vastukäivate omandinõuete subjekt, esitame me selles numbris ka artikli, millest mitte ükski täht ei ole meie oma: see koosneb täielikult kolmekümne viiest sissejuhatavast lausest, mille me leidsime tohutust postsotsialismiteemalisest teaduskirjandusest.